

**PARRANDACHILIK TARMOG‘IDA KOOPERATSIYA
MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI SAMARADORLIKNI
OSHIRISH ISTIQBOLLARI**

**Islomova Dilnoza Isroiljonovna
Saidmurodova Malika O‘ktam qizi**

“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”

Milliy tadqiqot Universiteti stajyor o‘qituvchisi dilnoz19911005@gmail.com

m_saidmurodova@tiame.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston parrandachilik tarmog‘ida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish orqali soha samaradorligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqotda gorizontaal va vertikal integratsiya mexanizmlari, resurslardan birgalikda foydalanish hamda qiymat zanjirini birlashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Statistik ma’lumotlar va iqtisodiy hisob-kitoblar asosida kooperativ shakllarni joriy etish tannarxni kamaytirish, mahsuldorlikni oshirish va eksport salohiyatini kuchaytirishga xizmat qilishi isbotlangan. Maqola yakunida tarmoqni modernizatsiya qilish bo‘yicha amaliy takliflar keltirilgan.

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПТИЦЕВОДСТВА
НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ КООПЕРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Абстрактный: В данной статье исследуются вопросы повышения эффективности птицеводческой отрасли Узбекистана через развитие кооперативных отношений. Проанализированы механизмы горизонтальной и вертикальной интеграции, пути совместного использования ресурсов и объединения цепочки создания стоимости. На основе статистических данных и экономических расчетов доказано, что внедрение кооперативных форм способствует снижению себестоимости, повышению продуктивности и укреплению экспортного потенциала. В конце статьи представлены практические рекомендации по модернизации отрасли.

**PROSPECTS FOR INCREASING EFFICIENCY IN THE POULTRY INDUSTRY
THROUGH THE DEVELOPMENT OF COOPERATIVE RELATIONS**

Abstract: This article examines the issues of increasing the efficiency of the poultry industry in Uzbekistan through the development of cooperative relations. The mechanisms of horizontal and vertical integration, ways of joint resource utilization, and value chain consolidation are analyzed. Based on statistical data and economic calculations, it is proven that the introduction of cooperative forms contributes to reducing production costs, increasing productivity, and strengthening export potential. Practical recommendations for modernizing the industry are provided at the end of the article.

Kalit so‘zlar: parrandachilik, kooperatsiya, samaradorlik, klasterlashuv, vertikal integratsiya, qo‘shilgan qiymat, raqobatbardoshlik, ozuqa bazasi.

Ключевые слова: птицеводство, кооперация, эффективность, кластеризация, вертикальная интеграция, добавленная стоимость, конкурентоспособность, кормовая база.

Keywords: poultry farming, cooperation, efficiency, clustering, vertical integration, added value, competitiveness, feed base.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligi tizimida parrandachilik tarmog‘i oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholini sifatli va arzon oqsil mahsulotlari bilan ta’minlash hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda davlat tomonidan ushbu sohani rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, tarmoqdagi mavjud muammolar, xususan, mayda fermer xo‘jaliklarining bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardoshligining pastligi, xomashyo va ozuqa bazasiga bog‘liqligi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishdagi moliyaviy cheklovlar samaradorlikni to‘liq oshirishga to‘sqinlik qilmoqda. Ushbu vaziyatda kooperatsiya munosabatlarini chuqurlashtirish va ularni yangi bosqichga ko‘tarish parrandachilik subyektlarining integratsiyalashuv jarayonlarini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va yakuniy mahsulotning qo‘shilgan qiymatini oshirish uchun eng maqbul yechim hisoblanadi. Maqolaning maqsadi parrandachilik tarmog‘ida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish orqali tarmoq samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy asoslarini ishlab chiqish va takomillashtirish yo‘llarini belgilashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Kooperatsiya nazariyasi va uning qishloq xo‘jaligidagi ahamiyati haqidagi fikrlar jahon iqtisodiy fanida keng o‘rin tutgan. G‘arb olimlari, jumladan, A. Chayanov va keyinchalik neo-institutsionalizm vakillari kooperativ tuzilmalarning tranzaksiya xarajatlarini minimallashtirishdagi rolini alohida ta’kidlaydilar [1]. MDH mamlakatlarida esa kooperatsiya masalalari asosan kollektiv xo‘jalik tajribasi va post-sovet davridagi dehqonchilik uyushmalari kontekstida o‘rganilgan. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar so‘nggi besh yilda gorizontal va vertikal kooperatsiya shakllarini qiyosiy tahlil qilishga e’tibor qaratmoqdalar. Xususan, M. Ismoilov va B. Karimovning tadqiqotlarida kichik biznes subyektlarining klasterlashuvi orqali raqobatbardoshlikka erishish mexanizmlari ochib berilgan [2]. Shu bilan birga, parrandachilikka ixtisoslashgan kooperativlarning faoliyat samaradorligini baholash bo‘yicha maxsus metodik yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli yondashuv, statistik tahlil, iqtisodiy-sotsiologik so‘rovnomalar va solishtirma tahlil usullari qo‘llanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligining hisobotlari, shuningdek, Toshkent, Samarqand va Farg‘ona viloyatlaridagi 45 ta parrandachilik xo‘jaligi va 12 ta kooperativ birlashma faoliyati tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida SWOT-tahlil usuli yordamida kooperatsiyaning kuchli va zaif tomonlari aniqlandi.

Tahlil va natijalar

O‘zbekistonda parrandachilik tarmog‘i so‘nggi o‘n yillikda sezilarli o‘sish sur‘atlarini namoyon etdi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, go’sht va tuxum ishlab chiqarish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Biroq, tarmoq strukturasi hali ham fragmentatsiyalashgan holatda

qolmoqda. Katta hajmdagi sanoat korxonalari bilan bir qatorda, minglab mayda fermer xo‘jaliklari mavjud bo‘lib, ularning aksariyati izolyatsiyalangan holda faoliyat yuritadi. Bu esa quyidagi jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi: birinchidan, ozuqa donlari va veterinariya preparatlarini ulgurji narxlarda sotib olish imkoniyatining yo‘qligi; ikkinchidan, tayyor mahsulotni realizatsiya qilishda vositachilarga bog‘liqlik va narx siyosatini mustaqil belgilay olmaslik; uchinchi, innovatsion texnologiyalar va seleksion yutuqlarni joriy etish uchun yetarli investitsion resurslarning yetishmasligi [3].

Mayda xo‘jaliklarda kasalliklarning oldini olish va biosafety choralarini to‘liq qo‘llash qiyinligi sababli, epidemiologik xatarlar yuqori bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, logistika tizimining sustligi tufayli mahsulotning sifat yo‘qotishlari kuzatiladi. Kooperatsiyaning yetishmasligi natijasida har bir alohida xo‘jalik o‘zining muammolarini yakkama-yakka hal qilishga majbur bo‘lib, bu esa umumiy tarmoq samaradorligini pasaytiradi. Masalan, ozuqa tayyorlash mavsumida har bir fermer alohida ravishda don xarid qilsa, transport va saqlash xarajatlari keskin ortadi. Aksincha, markazlashgan xarid tizimi orqali bu xarajatlarni 20-30 foizgacha qisqartirish mumkin [4].

Kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari va shakllari

Parrandachilikda kooperatsiya nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-psixologik omil ham hisoblanadi. Kooperatsiya munosabatlari gorizontol (bir xil faoliyat turi bilan band bo‘lgan xo‘jaliklar o‘rtasida) va vertikal (parrandachilik, ozuqa yetishtirish, qayta ishlash va savdo zanjiri ishtirokchilari o‘rtasida) shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Gorizontol kooperatsiya asosan resurslardan birgalikda foydalanish, masalan, inkubator markazlari, kombikorma zavodlari yoki sovutgich omborlarini qurish va ulardan jamoa sifatida foydalanishga qaratilgan. Vertikal kooperatsiya esa qiymat zanjirining barcha bosqichlarini integratsiyalashtirish orqali yakuniy mahsulot narxini pasaytirish va sifat nazoratini ta‘minlashga xizmat qiladi [5].

Zamonaviy sharoitda kooperativlarning faoliyati an‘anaviy shakllardan farqli ravishda raqamli platformalar va smart-kontraktlar asosida tashkil etilishi talab etiladi. Bu esa ishonch muhitini shakllantirish va shaffoflikni oshirishga yordam beradi. Kooperativ tuzilmalar a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar teng huquqlilik, ixtiyoriylik va manfaatdorlik tamoyillariga asoslanishi lozim. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, faqatgina majburiy birlashish emas, balki iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari orqali shakllangan kooperatsiya barqaror bo‘ladi.

Samaradorlikni oshirish yo‘llari va mexanizmlari

Parrandachilik tarmog‘i samaradorligini kooperatsiya asosida oshirish uchun quyidagi strategik yo‘nalishlarni amalga oshirish zarur:

Birinchidan, moddiy-texnik ta‘minot sohasida markazlashgan xizmatlarni tashkil etish. Kooperativ a‘zolari uchun umumiy ozuqa bazasini yaratish, don ekinlarini yetishtirishda agrotexnik xizmatlardan birgalikda foydalanish va veterinariya xizmatlarini markazlashtirish tizimini joriy qilish. Bu yondashuv har bir xo‘jalikning individual xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Masalan, guruhlashgan holda import qilinadigan vitamin-mineral qo‘shimchalarni sotib olish narxni 15-20 foiz tushirish imkonini beradi [6].

Ikkinchidan, qayta ishlash va qo‘shilgan qiymat yaratish infratuzilmasini rivojlantirish. Ko‘pgina mayda xo‘jaliklar faqat xom ashyo (tuxum yoki tirik parranda) sotish bilan

cheklanadi. Kooperativlar doirasida mini-qayta ishlash sexlarini tashkil etish orqali yarim tayyor mahsulotlar, konservalar yoki qadoqlangan mahsulotlarni ishlab chiqarish mumkin. Bu nafaqat mahsulotning saqlanish muddatini uzaytiradi, balki uning bozordagi narxini ham oshiradi. Klaster yondashuvi doirasida parrandachilik, donchilik va qayta ishlash korxonalari oʻrtasida uzviy bogʻliqlikni taʼminlash lozim.

Uchinchidan, moliyaviy va kredit resurslariga kirishni osonlashtirish. Yakka tartibdagi fermerlar uchun banklardan kredit olish murakkab jarayon boʻlib, garov talablari yuqori. Kooperativlar esa kollektiv garov asosida yirik kredit liniyalarini jalb qilish imkoniyatiga ega. Davlat tomonidan kooperativlarga ajratiladigan subsidiyalar va preferensial kreditlar mexanizmini takomillashtirish orqali ularning investitsion faolligini oshirish mumkin. Shuningdek, lizing dasturlari orqali zamonaviy uskunalarni jalb qilish samarali hisoblanadi[7].

Toʻrtinchidan, kadrlar malakasini oshirish va ilm-fan yutuqlarini joriy etish. Kooperativlar markazida oʻquv-maslahat markazlarini tashkil etish, mutaxassislarni xorijiy tajriba bilan tanishtirish va mahalliy oliy oʻquv yurtlari bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Genetika va seleksiya sohasidagi yutuqlardan foydalanish uchun kooperativlar ilmiy tadqiqot institutlari bilan bevosita shartnomalar tuzishi kerak. Bu esa mahsuldorlikni oshirish va kasalliklarga chidamli zotlarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, marketing va eksport salohiyatini oshirish. Yagona brend ostida mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga chiqarish kooperativning bozordagi oʻrnini mustahkamlaydi. Raqamli marketing vositalaridan foydalanish, elektron tijorat platformalarida ishtirok etish va xalqaro sertifikatlash tizimlaridan (Halol, ISO) oʻtish orqali eksport hajmini koʻpaytirish mumkin. Markazlashgan logistika tizimi mahsulotning yetkazib berish tezligi va sifatini taʼminlaydi [8].

Iqtisodiy samaradorlikni baholash

Olib borilgan hisob-kitoblarga koʻra, kooperatsiya munosabatlarini joriy etgan parrandachilik xoʻjaliklarida ishlab chiqarish tannarxi oʻrtacha 18-22 foizga kamaygan. Mehnat unumdorligi esa 30 foizgacha oshgan. Kooperativ aʼzolari oʻrtacha daromadlari yakkaxon faoliyat yurituvchi xoʻjaliklarga nisbatan 1,5 barobar yuqori ekanligi aniqlandi. Investitsiyalarning qaytimi muddati anʼanaviy usulga nisbatan 2 yilga qisqargan. Bu koʻrsatkichlar kooperatsiyaning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar

Parrandachilik tarmogʻida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish sohaning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishning kaliti hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, mayda xoʻjaliklarning izolyatsiyalangan faoliyati zamonaviy bozor talablariga javob bermaydi. Kooperatsiya orqali resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, innovatsiyalarni joriy etish va bozorlarga kirish imkoniyatlari kengayadi.

Yuqoridagilarga asosan, quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Parrandachilik kooperativlarining huquqiy maqomini yanada mustahkamlash va ular faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish.

2. Davlat tomonidan kooperativlarga soliq imtiyozlari, yer ajratishda ustuvorlik berish va infratuzilmani rivojlantirishda ko‘maklashish mexanizmlarini joriy etish.

3. "Parrandachilik klasterlari"ni tashkil etishni rag‘batlantirish, bunda ozuqa yetishtiruvchilar, parrandachilar, qayta ishlovchilar va sotuvchilar bitta zanjirda birlashishi.

4. Kooperativ rahbarlari va mutaxassislarini muntazam ravishda zamonaviy menejment, moliya va marketing bo‘yicha o‘qitish tizimini yaratish.

5. Raqamli platformalar orqali kooperativ a‘zolari o‘rtasidagi ma’lumot almashinuvi va shaffof hisob-kitob tizimini joriy etish.

Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilganda, O‘zbekiston parrandachilik tarmog‘i nafaqat ichki bozor ehtiyojlarini to‘liq qondiradi, balki mintaqaviy va global bozorlarda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lgan raqobatbardosh sohaga aylanadi. Kooperatsiya – bu shunchaki birlashish emas, bu sinergiya effekti orqali yangi sifat bosqichiga o‘tish demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ostrom E. Understanding Institutional Diversity. Princeton University Press, 2005. P. 35-42.

2. Ismoilov M., Karimov B. Qishloq xo‘jaligida klaster yondashuvining samaradorligi. Iqtisodiyot va moliya, 2023. № 4. B. 12-18.

3. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Parrandachilikni rivojlantirish konsepsiyasi (2020-2030). Toshkent, 2020. 25 b.

4. Abdullayev S. Agrar sohadagi kooperatsiya: muammolar va istiqbollar. Fan va turmush, 2024. № 2. B. 45-50.

5. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 1998. Vol. 76, No. 6. P. 77-90.

6. Rahimov J. Parrandachilikda ozuqa xarajatlarini optimallashtirish yo‘llari. Zootehnika va veterinariya, 2025. № 1. B. 8-14.

7. World Bank. Uzbekistan Agricultural Sector Review: Opportunities for Growth. Washington DC, 2024. P. 112-115.

8. Normatov A. Eksportga yo‘naltirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sertifikatlash muammolari. Tadbirkor va huquq, 2025. № 3. B. 22-27.